

Sociální deviace v SPSP

1. Úvod do sociálních deviací – základní pojmy a historický vývoj

V čem je předmět Sociální deviace užitečný?

„Porozumění“ příčinám vzniku a vývoje sociálně deviantního jednání u konkrétních jednotlivců a skupin (*sebevrazi a duševně nemocní, závislí osoby, pachatelé a oběti mravnostní kriminality, pachatelé delikventních trestných činů a bezdomovci*)

„Znalosti“ o definování těchto jednotlivců a skupin v současné legislativě a v lékařské diagnostice a o aktuálních způsobech intervence vůči nim *státními a nestátními institucemi v ČR a v zahraničí*

Využití „porozumění“ a „znalostí“ o sociálních deviacích v praxi SPSP

Povinná literatura:

Komenda, A. (1999). Sociální deviace. Olomouc: UP. s.55-75 (*historický vývoj sociálních deviací*)

Munková, G. (2004). Sociální deviace. Praha: Karolinum, s. 14-7 (*způsoby nahlížení na sociální deviace*)

Tittle, Ch.R., Patternoster, R. (2000). Social deviance and crime. An organizational and theoretical approach. LA: Roxbury, pp.4-14 (*způsoby vymezování sociálních deviací*)

Probíraná témata:

Úvod do tématu sociálních deviací

Základní pojmy: sociální normy a sociální deviace

Jednotlivé typy sociálních deviací

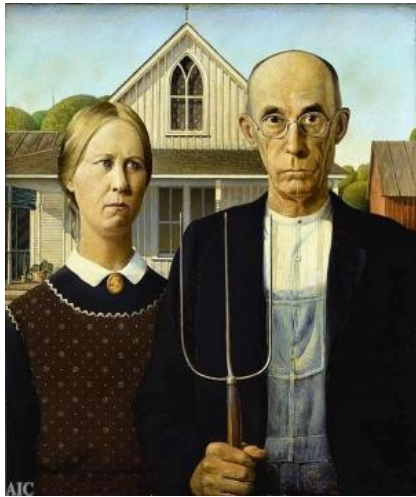
Různé způsoby zkoumání sociálních deviací (*část povinně čteno*)

Teoretická vysvětlení příčin a existence sociálních deviací

Historický vývoj sociálních deviací (*povinně čteno*)

Úvod do tématu sociálních deviací

- **deviace** = odchylka, odklon anebo odbočení vs. **sociální deviace** = lidské, které se odchyluje od společenských norem
- sociální deviace je **hodnotově a emocionálně neutrální pojem** = **pozitivní nebo negativní deviace** (*chudoba i nadměrné bohatství, alkoholismus i abstinenci aj.*)
- **sociální patologie** = negativně hodnocené, problematické, společensky nežádoucí deviantní chování narušující společenské soužití, soudržnost a pořádek v určité sociální skupině, komunitě nebo společnosti (*nejčastěji kriminalita, sebevraždnost, zneužívání drog, diskriminace nebo extremismus*).

- v oblasti SPSP = **rizikové, sociálně problémové chování** jednotlivců a sociálních skupin (ne vždy negativně hodnocené)
- sociálními deviacemi se zabývá **mnoho vědních disciplín** (sociologie, psychologie, antropologie, kriminalistika, statistika, medicína aj.)
- v českém prostředí dvě klíčové disciplíny: **sociologie deviantního jednání vs. kriminologie** (kriminalistická kriminologie – prevence a kontrola kriminality - kriminální antropologie/psychologická kriminologie)

Základní pojmy: sociální normy a sociální deviace

- **sociální normy** = pravidla, která ve společnosti řídí jednání jedinců, aby nepřevládly agresivní formy chování a nevznikl chaos (nutnost biologické i sociální a kulturní reprodukce ale i reprodukce)
- **explicitní pravidla** (právní a regulační) vs. **implicitní pravidla** (uvnitř menších skupin)
- **základní funkce sociálních norem** = stabilizace chování subjektů sociálních vztahů
- **sankce** (lat. *sanctio*) = postupy které vedou k posílení a potvrzení sociálních norem formou trestu (sankce negativní) nebo odměny (sankce pozitivní)

psychické - fyzické - ekonomické – politické

formální – neformální

- sociální normy součástí obecně závazného systému sociálních norem = **normativního řádu**
- **nejdůležitějšími normativními systémy:** morální, obyčejové, náboženské a právní normy
- T. Hobbes: **přechod od přirozeného stavu ke státu** = přechod od práva bez povinností s pocitem nejistoty ke zřeknutí se přirozených práv a akceptaci pravidel závazných pro všechny
- A. Giddens: konformní chování ze zvyku vs. že jsou považovány za správné
- É. Durkheim: deviace přirozeným a normálním jevem posilujícím společenskou soudržnost

- **deviantní jednání** k uspokojení určité potřeby (*materiální zisk, uspokojení biologické nebo sociální potřeby vyhnutí se nepříjemné povinnosti nebo činnosti*)
- možné **důsledky deviantního chování**: stigmatizace a sankce vs. ztráta deviantního charakteru (*homosexualita, potraty, rozvody*)
- další pojmy: **skrytá deviace – toleranční limit – semideviantní chování**

Jednotlivé typy sociálních deviací

1. Typizace sociálně deviantních jevů dle míry organizovanosti

Individualizované sociální deviace <i>(méně organizované)</i>	Subkulturní sociální deviace <i>(středně organizované)</i>	Deviantní skupiny <i>(plně organizované)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Mentálně nemocní • Sebevražedné jednání<ul style="list-style-type: none"> • Hrubost	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Swingers party</u> • Rekreační užívání drog • Pevné stanovení ceny drog	<ul style="list-style-type: none"> • <u>Amishi</u> • Teroristé • Perfekcionismus

Zdroj: Tittle a Patternoster (2000: 63, upraveno)

2. Typizace jednotlivých sociálně deviantních skupin a jednotlivců z hlediska práce s nimi v oboru SPSP

- jedinci s duševními poruchami a poruchami chování (např. s poruchami příjmu potravy, sexuálními poruchami, návykovými a impulzivními poruchami typu gambling);
- jedinci se sebevražedným myšlením a jednáním;
- narkomani, alkoholici a jinak závislé osoby či skupiny osob (závislí na informačních technologiích/internetu, televizi, workholici, závislí na sektě aj.);
- pachatelé a oběti mravnostní kriminality a souvisejících trestných činů (sexuálního a komerčního sexuálního zneužívání);
- mladiství (delikventní) pachatelé trestné činnosti;
- bezdomovci.

3. Nahodilá typizace sociálně deviantních jevů dle Fischer a Škoda (2009)

- Agresivita a násilí
- Suicidální jednání
- Zneužívání psychoaktivních látek
- Návykové a impulsivní poruchy
- Sociálně patologické jevy spojené s prostředím rodiny
- Kriminalita a delikvence

Způsoby zkoumání sociálních deviací

- sociální deviace dosud neuspokojivě definována, různé koncepce (teorie) a jejich kombinace
- problém s vymezením „normálního“ chování a jednání: lidská osobnost není ostře ohraničená, je obtížné oddělit normalitu od abnormality
- „norma/normální“ = obecné hodnotící kritérium, které se mění v čase a vymezuje to, co je běžné a žádoucí

NORMALITOU MŮŽEME ROZUMĚT RŮZNÉ VĚCI podle toho, co je kritériem jejího hodnocení („co je považováno za normu“) (*Vágnerová 2002*):

- Hodnotu nebo pásmo hodnot s největší četností - např. IQ, projevy agresivity (statistické pojetí)
- Uspokojování potřeb (funkční pojetí).
- Společností běžně očekávané chování (sociokulturní pojetí)
- Ideální chování (norma jako ideál)
- Chování, které je v souladu s hodnotami určité sociální skupiny (skupinová norma)
- Specifické vlastnosti člověka, zejména jeho osobnosti (*jeho výchova, inteligence, zkušenost, emotivita aj.*) (subjektivní norma pozorovatele)

Podle toho, jaké kritérium hodnocení je při stanovování normálního a ne-normálního jednání zvoleno, **je možné na sociálně deviantní chování a jednání pohlížet odlišně** – např.:

- Některé typy chování jsou **deviantní vždy a všude** (absolutistický pohled)
- Deviace je **nemorálním asociální, špatná a zlá** (morální pohled)
- Deviantní chování je **příznakem společenské nemoci** (medicínský pohled)
- Deviace je atypickým chováním, které **vybočuje ze statistického průměru** běžného chování lidí v dané společnosti (statistický pohled)
- Chování **v jednom kontextu definováno jako deviantní, v jiném jako konformní** (relativistický pohled)

Obecně a zjednodušeně rozlišujeme dva vzájemně komplementární přístupy k vnímání a definování sociálních deviací (Munková 2004):

- **NORMATIVNÍ/ABSOLUTISTICKÝ PŘÍSTUP (OBJEKTIVISTICKÉ PARADIGMA)** – deviantní chování je chování, které porušuje sociální normy, a proto je nutné identifikovat ty osoby, kteří tyto normy porušují a snažit se vysvětlit, proč to dělají
- **REAKTIVNÍ/RELATIVISTICKÝ PŘÍSTUP (INTERPRETATIVNÍ PARADIGMA)** - deviace je vše, co je jako deviantní označeno vlivnými aktéry ve společnosti (politiky, odborníky, laickou veřejností aj.), a proto je nutné analyzovat jak procesy, ve kterých je deviace definována, tak i jednání osob, které na toto označení reagují

pohledy na sociální deviace (Tittle a Paternoster, 2003):

deviace z pohledu morálky – práva/kontroly – medicíny – statistiky – normativity - reaktivity – skupinového hodnocení – kombinace (povinně čteno)

Teoretická vysvětlení příčin a existence sociálních deviací

Teorie lokalizující potenciální příčiny deviantního chování v povaze samotného aktéra a jeho racionální volby nebo v situaci, která určitou volbu umožňuje či nabízí

- **TEORE KINDS-OF-PEOPLE** - předpokládá, že existují určité typy či druhy lidí, které mají tendenci volit chování, které je mimo normu; (*Hobbesova teorie přirozeného stavu předpokládající zabudování deviantního chování v lidské přirozenosti* - *Lombrosova či Hootonova biosociální teorie* - *Sutherlandova teorie sociálního učení deviací (splývá s následnou situační teorií)*)
- **SITUAČNÍ TEORIE** – v určitých situacích, které navozují možnost deviantního chování (provokace, stres, příležitost) může každý udělat totéž (*na Mertonovu teorie anomie reagující Cloward a Ohlinova teorie nelegitimní možnosti*)
- **KONJUNKTIVNÍ TEORIE** (kombinace výše uvedených teorií) – v určitých situacích se určitý typ/druh lidí bude chovat určitým způsobem; patří sem teorie považující pravidla za nutně problematická v konkrétních situacích (*etnometodologická teorie (Cicourel, Sudnow)* - *Beckerova teorie labellingu (Kitsuse, Ericsson)* - *Lemmertova teorie primární a sekundární deviace* - *Lyman a Scottova existencialistická teorie absurdity* - *marxistické radikální teorie (Quinney, Chambliss aj.)*)

VÝVOJ NÁZORŮ NA DEVIANTNÍ CHOVÁNÍ V OBLASTI ZÁPADNÍ SOCIOLOGIE A SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE (Wood dle Petrusek, Kapr 1991)

- empiricismus (1925-45) představovaný chicagskou školou – aplikuje pozitivisticko metodologii a zaměřuje se výhradně na **popis** výskytu deviantních jevů a jejich korelace s některými vybranými, zejména ekologickými faktory; absentuje tak teoretická interpretace a hodnotová interpretace zkoumaných jevů;
- individuální patologie (1930-60) – centrem zájmu jsou **individuální mentální poruchy**;
- strukturalismus (1945-) – je založen na teorii konsensu, který je deviací porušen, sleduje vliv **makrostrukturálních i mikrostrukturálních faktorů** na vznik deviantního chování a opomíjí otázku, jak se deviant stává deviantem;
- symbolický interakcionismus (1950-) – zabývá se procesem **učení** se deviantní roli („deviantní kariérou“), abstrahuje však od makrostrukturálních determinant a situuje tak devianta do jakéhosi „sociálního vakua“;
- naturalismus (1960-) – zaměřuje se na zkoumání formování deviance **v každodenním** výzkumem v rámci etnometodologických výzkumů a etnografické kriminologie;
- labellingová teorie (1965-) – vychází z důrazu na proces **identifikace** osob jako deviantů a jejich reakcí na toto označení/nálepku/label;
- konfliktní teorie (1968-) – deviance je odvozována přímočaře z **třídního charakteru norem** a třídního konfliktu

Historický vývoj sociálních deviací

povinně čteno Komenda (1999)

Evropa

16. a 17. st.: nadpřirozené síly (B.Spinoza, R.Descartes, G.W.Leibniz)

18. st.: svobodná vůle jednotlivce (Ch. de Montesquie, F.M.Voltaire, D.Diderot, J.J.Rousseau) a racionální volba (C.Beccaria, J. Bentham)

= vystavení všeobecnému zákonu rozkladu uspokojováním individuálních vášní (Beccaria), vyhledávání rozkoše a zabraňování bolesti (Bentham)

konec 18. st.: deviace jako patologie (H. Spencer), rozvoj statistiky a kriminologie jako aplikované lékařské disciplíny zahrnující diagnostiku a léčbu (C.Lombroso)

začátek 19. st.: sociologie sociálních deviací – bída, prostituce, krádeže (R.Owen, J.Sinclair, A.Guerry, A.Quételet)

Historický vývoj sociálních deviací

USA

70. léta 19. st.: masová imigrace „slabých a nedostatečně adaptovaných“ jednotlivců do amerických měst (kriminalita, alkoholismus, duševní poruchy)

= změna sociální a etnické struktury města, náboženských a ekonomických institucí

20. léta 20. st.: nahrazení individuální patologie sociálním selháním v důsledku neadekvátní socializace

